

Зміст

<i>Передмова</i>	7
<i>Розділ 1</i> Приховані сенси давно відомих фактів	9
<i>Розділ 2</i> Неочевидний культ	67
<i>Розділ 3</i> Еліти Путіна. Як Путін підняв і опустив ФСБ	112
<i>Розділ 4</i> Кірієнко vs Патрушев. Перемога політичної системи	166
<i>Розділ 5</i> Постпутін. Росія, з якою нам доведеться жити наступні 50 років	194
<i>Замість висновків</i>	218
<i>Примітки</i>	220

Передмова

Ця книга — спроба зазирнути в не таке вже й далеке майбутнє, коли Росією правитиме хтось інший, а не Володимир Путін. А для цього потрібно реалістично подивитися на ті міфи, якими обрис культ Володимира Путіна і якими більшість дослідників оперує як доконаними фактами.

І перший та найважливіший із цих міфів: Росія — країна ФСБ. На сторінках цієї книги ми доводимо, що це твердження можна було застосувати лише для перших років правління Путіна, а після 2011 року (масових виступів на Болотній площі) ФСБ перетворилася на дуже важливий, але не єдиний елемент політичної системи. Власне про те, як трансформувалася ця система і як вона функціонуватиме після Путіна, ми пишемо в цій книзі.

Не менш поширеним (особливо серед ліберальної російської опозиції) є міф про мафіозну державу Путіна. Насправді не існує ніякої мафіозної держави, і великою помилкою є спроби натягнути структуру мафії на систему управління путінської Росії.

Окремо ми розглядаємо ідеологеми й цінності путінізму. І тут також маємо констатувати: немає ніякої цілісної ціннісної чи ідеологічної системи. У системі Путіна існує лише дві цінності: життя самого Путіна і служіння державі в найпримітивнішому значенні цього слова (померти у потрібний для Путіна момент).

Усе інше — це конструктор, з якого можна збирати найрізноманітніші іграшки, залежно від того, що потрібно чи подобається зараз володарю.

Хоч би як дивно це звучало, але, попри величезний страх, оточення Путіна вже почало готуватися до транзиту влади. За цих обставин постпутінська Росія буде жити в міфах, створених Путіним, і, головне, побудована Путіним політична система спробує вижити й за часів нового керівника. Тому так важливо вже зараз зрозуміти механізми функціонування цієї системи і знати її больові точки. Хоча, звичайно, в будь-якій персоналістській системі найбільшою проблемою є автократ. Але не треба забувати, що апеляція до мертвого автократа буде одним з найважливіших інструментів виживання постпутінських еліт.

Приховані сенси давно відомих фактів

Ні для кого не секрет, що підвалини авторитаризму в Росії, який еволюціонував у тоталітаризм, було закладено ще за часів Бориса Єльцина. Утім, російська історія 90-х років ХХ століття мала альтернативні траєкторії розвитку. Однак з появою Путіна у вищих колах російської влади шлях до того, що називають путінізмом, неухильно перетворювався з теоретичної пунктирної лінії на жирну магістральну пряму, з якої тепер вже немає легкого повороту. З кожним роком Путіна при владі рух цим магістральним шляхом ставав усе впевненішим і мав свою внутрішню логіку й хронологію, яка йде в ногу, але не зовсім збігається з офіційними визначальними датами новітньої російської історії.

У цьому розділі ми хочемо стисло визначити й описати ті події, які ставали не завжди помітними тригерами-поштовхами до еволюції Путіна і путінізму, визначаючи логіку його дій. Якби цих подій, які ми подаємо у внутрішній хронології, не було, то російська історія могла б бути дещо іншою. Так, наприклад, стартом, який зробив Путіна та Росію саме такими, якими ми їх тепер знаємо, стало його призначення директором ФСБ. Безперечно, це призначення ще не гарантувало йому місце спадкоємця Єльцина, хоча й вводило в коло дуже ймовірних претендентів. Однак рік на чолі ФСБ відкрив у Путіні до того латентні нахили і дав практичний досвід, виходячи з якого, він почав будувати

«свою Росію». Якби Путін не був директором ФСБ, яка стала його опорою та моделлю держави, то й Росія була б іншою. Водночас призначення Путіна директором ФСБ видається менш прогнозованою, більш неочікуваною і навіть майже випадковою подією, ніж його перемога в кастингу спадкоємців.

На фінальній стадії еволюції путінізму так званий Марш справедливості очільника ПВК «Вагнер» Євгенія Прігожина і його ліквідація мали принаймні не менше значення у становленні тоталітаризму, ніж повномасштабне вторгнення в Україну. Чорний день 24.02.2024 готували давно, і до нього вела вся логіка дій Путіна. Загалом цей день був прогнозованим (щоправда, самі результати вторгнення стали для Путіна дещо несподіваними), а бунт Прігожина був несподіванкою і сильним тригером, якщо не сказати шоком, для Путіна. Після цього Путін радикально змінив свою угоду з елітами.

Між призначенням Путіна директором ФСБ і бунтом Прігожина на історичній прямій розташувалася ще низка подій, без яких Росія не прийшла б до свого путінського «кінця історії». І щоб зрозуміти, як це сталося, ми хочемо спочатку провести чистача цими дороговказами.

1998 РІК. «НОВИЙ АНДРОПОВ», АБО ЯК ПУТІН ПІДІМ'ЯВ ФСБ ПІД СЕБЕ, ЩОБ ПОТІМ ПОНИЗИТИ ЙОГО СТАТУС

25 липня 1998 року першого заступника керівника АП Владіміра Путіна призначили директором ФСБ. Це кадрове рішення «сім'ї» Бориса Єльцина стало точкою, в якій зароджується траєкторія реставрації СРСР. Подія мала значення у двох площинах. По-перше, Путін, звичайно, як директор ФСБ міг і не стати спадкоємцем Єльцина, але це призначення ввело його у вище владне коло, серед представників якого проводили кастинг наступника. Саме на цій посаді Путін зміг довести свою ефективність і повну лояльність «сім'ї Єльцина».

По-друге, Путін отримав у розпорядження без перебільшення омріяне ним відомство і розгорнув у ньому енергійну діяльність,

будуючи «КДБ 2.0». Трохи більше ніж рік Путін був на посаді директора ФСБ і саме в цей період створив кістяк своєї команди й зробив із ФСБ свою головну опору. Путін і тепер має сентименти до свого дітища, можна навіть сказати, свого первістка, ФСБ, хоча в нього з'явилися й інші творіння, але всі вони так чи інакше образом та подобою нагадують ФСБ.

Російський політолог Владімір Пастухов у книзі «Як перевстановити Росію? Нариси революції, що заблукала»¹ висловлював думку, яка багато в чому пояснює формування путінізму і в спрощеному й узагальненому вигляді звучить приблизно так. У кінці 90-х років ХХ століття Росія стояла перед прірвою, а держава колапсувала. Пастухов вважає, що вже кілька століть держава в Росії існує у двох іпостасях — внутрішній і зовнішній. Внутрішня держава — це когорта привілейованої бюрократії, біла кістка, яка скеровує бюрократію зовнішньої держави. Цей привілейований клас називали по-різному — опричниками чи партійною номенклатурою в СРСР. Зазвичай цей клас був об'єднаний певною ідеологією і особистою відданістю вождю, незалежно від назви: цар, імператор, генсек. Якщо дотримуватися цієї логіки, то щойно в цій внутрішній державі слабшали ідейні зв'язки й відданість вождю, вся російська державність опинялася перед необхідністю змін — переродження або смерті.

У Радянському Союзі номенклатура КПРС була внутрішньою державою, яка скеровувала зовнішню державу — всі радянські органи влади. Наприкінці 80-х — на початку 90-х років разом з КПРС було зруйновано і внутрішню державу, а зовнішню оболонку влади шматками — окремими відомствами чи їхніми частинами, областями й республіками тощо — приватизували олігархи. Це вихідці з бізнесу, радянської номенклатури, нового демократичного політичного класу і криміналу різного калібру, які зуміли спочатку отримати у спадок від СРСР економічні бонуси. Завдяки цьому вони й купили державну владу.

Пастухов вважає, що приватизація державної влади наприкінці 90-х років могла призвести до катастрофи — «історія Росії могла закінчитися», — але саме Путін став тим стоп-краном, який відновив внутрішню державу, націоналізував державну

владу й зберіг державу, нехай і в потворному для західного світу, але традиційному для Росії вигляді.

Можна сперечатися, чи справді Росію чекав колапс держави, якби спадкоємцем Єльцина став не Путін. Також важко сказати, чи саме в цій точці відкриваються інші альтернативи. Наприклад, якби Євгеній Прімаков висувався на виборах президента і виграв їх у якогось спадкоємця Єльцина, то можна не сумніватися, що його програмою також стала б реставрація СРСР. Проблема Росії кінця 90-х років була в тому, що інших зразків порядку в державі, крім радянських, не знали ані еліта, ані суспільство. Путін матеріалізував запит суспільства на реставрацію.

Повернутися в СРСР було найпростішим шляхом здобути любов народу для будь-якого політика-прагматика після Єльцина. Але не факт, що будь-кому іншому вдалося б пройти цим шляхом до кінця.

Літо 1998 року, коли Путіна призначили директором ФСБ, було періодом глибокої соціально-економічної і політичної кризи. Перспективи контрольованого транзиту влади для «сім'ї Єльцина» були туманними. Єльцин був під сильним тиском з боку політичних опонентів: КПРФ, експрем'єра Євгенія Прімакова і мера Москви Юрія Лужкова. На їхньому боці активно грав генпрокурор Юрій Скуратов, який після фінансової кризи в серпні 1998 року почав розслідування щодо можливих зловживань з державними короткостроковими облігаціями. Пізніше Скуратов заявляв, що серед фігурантів були найвищі урядовці, зокрема Анатолій Чубайс, а також обидві доньки Єльцина. І, найголовніше, Скуратов у жовтні 1998 року з подачі швейцарських правоохоронців порушив кримінальну справу щодо зловживання Управління справами президента під час укладання контрактів на реконструкцію Московського кремля. Стверджували, що фірми Mabetex і Mercata виплатили мільйони доларів США хабарів за отримання вигідних контрактів. У цій справі також фігурували люди, близькі до Єльцина, і це дуже сильно било по його іміджу².

Путін на чолі ФСБ став однією з головних дійових осіб спецоперації проти Скуратова, яка завершилася для останнього від-